

неўміручая навуковая і грамадзянская заслуга перад Беларуссю. Сёння, з адлегласці немалых ужо дзесяцігоддзяў, мы можам упэўнена сказаць, што з'яўленне граматыкі Тарашкевіча было і застаецца значнай падзеяй у гісторыі нацыянальнай адукацыі, навукі і культуры.

Літаратура

1. Беларуская мова. Энцыклапедыя / Рэд. Б.І. Сачанка, А.Я. Міхневіч. – Мінск, 1994. – 655 с.
2. Ліс, А.С. Браніслаў Тарашкевіч / А.С. Ліс. – Мінск, 1966. – 167 с.
3. Тарашкевіч, Б. Беларуская граматыка для школ [Факсімільнае выданне] / Б. Тарашкевіч. – Мінск, 1991. – 132 с.
4. Шакун, Л.М. Гісторыя беларускага мовазнаўства / Л.М. Шакун. – Мінск, 1995. – 271 с.
5. Яновіч, А.І. Б.А. Тарашкевіч – мовавед: Да 90-годдзя з дня нараджэння / А.І. Яновіч // Беларуская лінгвістыка. – Мінск, 1982. – Вып. 21.

Л.Я. Глазман

(старшы выкладчык кафедры літаратуры
ВДУ імя П.М. Машэрава)

АСОБА НАРАТАРА Ё ЛІСТАХ М. ГАРЭЦКАГА І Л. АНДРЭЕВА

Адметнасць эпістальных твораў у тым, што асноўным аб'ектам пісьменніцкай увагі з'яўляецца асоба наратора. Пры гэтым, як адзначае В. Стральцова, «аб'ект разгляду супадае з суб'ектам» [1, с. 28]. Атрымліваецца, што ў эпістальных найбольш непасрэдна раскрываецца асабісты аўтарскі вопыт, які ўяўляе сабой іншы ўзровень рэфлексіі, чым ва ўласна мастацкім творы.

У эпістальных М. Гарэцкага і Л. Андрэева – прадстаўнікоў дзвюх блізкіх культурна-літаратурных традыцый – асоба наратора ў рознай ступені набліжаецца да аўтарскай у залежнасці ад пазначаных вышэй абставін. Своеасаблівай формай наратарскай самаідэнтыфікацыі з'яўляецца такая сітуацыя, калі аўтар максімальна абстрагуецца ад уласнай асобы, каб паглядзець на яе вачыма суразмоўцы – іншага чалавека. Атрымліваецца, што такім чынам вобраз наратора «раздвойваецца», паказваючы чытачу пэўныя моманты ўнутрыасобаснага канфлікту.

Пазначаная з'ява даволі характэрная для лістоў Л. Андрэева. Знаходзім яе асабліва часта ў ліставанні з блізкімі людзьмі – з сябрам М. Горкім, каханай жанчынай Н. Чукмалдзіной – пераважна як сродак рэфлексійнага самаапраўдання або жадання быць слухна зразуметым і адначасова абароненым з дапамогай выкарыстання жартаўлівай формы апісання «сябе» як «яго». Напрыклад, у лісце ад 2-га красавіка 1916 г. Андрэеў піша Надзеі Чукмалдзіной пра сябе ў трэцяй асобе ў жартаўліва-іранічным тоне, нібыта пераказваючы свае ўражанні ад сустрэчы з героем

ліста: «Ён вельмі змяніўся, неяк павыліняў, засумаваў; раней я гадзінамі мог балбатаць з ім без суму – цяпер праз паўгадзіны хочацца ад яго бегчы <...> У што ператварыўся чалавек! <...> Спытаў я яго пра цябе – аказваецца, зусім не памятае, перапытваў прозвішча» [2]. Падпісваецца Андрэеў тут таксама чужым прозвішчам.

У лістах М. Гарэцкага такое відавочнае «раздваенне» ўласнай асобы на суб'ект і аб'ект аўтарскай увагі не знайшло значнага распаўсюджвання, акрамя асобных лістоў да Л. Гарэцкай з Вяткі і эпістальярных «псеўданімаў»-падпісаў («Брадзьяга» [3, с. 437], «Стары дурань» [3, с. 438], «Задумекус» [3, с. 439], «Максім дурны саўсім» [3, с. 447], «Твой Стары Дурань» [3, с. 451]). З'яўленне ў лістах пісьменніка такога спосабу адлюстравання асобы звязана з напісаннем у гэты перыяд філасофска-алегарычнага твора дзённікавага характару «*Лявоніус Задумекус*» (1931–1932). Менавіта для іх, а таксама іншых твораў падобнай формы – «*Кіпарысы*» (1928, 1931–1935), «*Скарбы жыцця*» (1935, 1937(?)) – падобны абстрагаваны погляд на ўласную асобу і раскрыццё самаідэнтыфікацыі наратора як асобы іншага, адрознага ад аўтара героя з'яўляюцца найбольш характэрнымі. Але дзённікавая апавядальная форма выходзіць за межы нашага аналізу. Паўнаўартасным прыкладам можа служыць толькі ліст да жонкі ад 3-га лютага 1932 г., напісаны ад імя Лявоніуса Задумекуса і падпісаны як «Брадзьяга» [3, с. 437].

Яскравым прыкладам яшчэ адной формы так званай «самапрэзентацыі» героя з'яўляюцца эпістальеры, якія давалі шырокія магчымасці для раскрыцця асобы наратора праз рэфлексійныя аўтарскія разважанні. Абмежаваны ў магчымасцях адкрыта выказвацца, М. Гарэцкі даволі рэдка звяртаўся да разгорнутых апісанняў уласных думак і пачуццяў, акрамя асобных праяў у лістах да культурна-грамадскіх дзеячаў, звязаных са справай беларусізацыі. Гэта выяўленне ўласнай культурна-грамадскай пазіцыі і эмацыянальныя водгаласы, якія паказвалі рэакцыю пісьменніка на асобныя падзеі, у лістах да Я. Карскага, Л. Жалігоўскага, Л. Клейнбарта. Тут перадусім варта ўзгадаць урывак са знакамітага ліста ў рэдакцыю газеты «*Беларуская думка*»: «ахвярую сваім «я» ва імя святога ўсім нам адраджэння» [3, с. 397]. Красамоўная таксама рэдка перапіска з Л. Гарэцкай, наколькі дазваляў пісьмовыя зносіны стан паднагляднага «нядобранадзейнага» грамадзяніна. Іншыя прычыны абмежаванасці выбару сродкаў «самапрэзентацыі» для раскрыцця асобы наратора ў лістах пісьменніка вынікаюць з характару самога аўтара. Гарэцкі ў лістах максімальна лаканічны. Самаідэнтыфікацыя наратора яго эпістальярных тэкстаў якраз і праяўляецца праз гэтае імкненне не толькі не звярнуць, а нават адцягнуць увагу ад уласнай асобы (яскравы прыклад – ліст да Л. Клейнбарта: «Я не дасылаю Вам біяграфічных звестак пра сябе таму, што мне будзе прыемней, калі пра маё жыццё будуць ведаць менш» [4]), а таксама праз строга інфарматыўны характар усіх эпістальярыяў Гарэцкага,

што паказвае на звычку дзейнічаць, вырашаць справы, а не толькі разважаць пра іх, пра матывы і вынікі ўласных учынкаў, апраўдваючы або лаючы сябе (як гэта на працягу ўсёй перапіскі з самымі рознымі людзьмі робіць Л. Андрэеў). Да раскрыцця ўласных думак і пачуццяў М. Гарэцкі найчасцей звяртаецца ў пазначаных вышэй дзённікавых творах.

Што датычыцца эпісталарыяў Л. Андрэева, то ў іх знаходзім адпаведны прыём у шматлікіх формах. Аўтар няспынна рэфлексуе, асабліва ў ліставанні з М. Горкім. Гэта прасочваецца як у мірныя часы іх сяброўства, так і – у неверагодна павялічаных памерах – падчас шматгадовага разладу. Аўтар тлумачыць уласную літаратурную і грамадскую пазіцыю, аналізуе прыватныя моманты адносінаў, папракае адрасата. Ён адначасова апраўдвае сябе і абураецца на тое, што вымушаны займаць такую нявыгодную пазіцыю ў сітуацыі, калі вінаватыя абодва.

Увогуле, Андрэеў заўсёды даволі цвяроза, з няўмольнасцю халоднага крытыка ацэньваў уласную асобу. Неаднаразова выкрываў уласныя недахопы: «Я чалавек жыцця ўнутранага, душэўнага, але не *дзеянна*, і ў тых выпадках, калі трэба змагацца не толькі словамі, але і справай, я нямоглы, не знаходлівы і бессаромна бескарысны [5, с. 90]; «балбатлівы, наогул у дзеянні не падыходжу ні на што» [5, с. 128]. Разам з тым, скаргі на сябе, уяўнае самапрыніжэнне мелі на мэце часткова сябе апраўдаць, часткова атрымаць асалоду ад уласнай дасціпнасці і віртуознага ўмення пакрытыкаваць сябе, а таксама папрактыкавацца з мастацкага боку ў самаіроніі, гульні словамі і г. д.

Да асноўных сродкаў адлюстравання асобаснай самаідэнтыфікацыі наратора ў ліставанні рускага аўтара з'яўляецца прыём маскі. У лістах Гарэцкага таксама, хоць і радзей, але сустракаем яго ў асобных лістах да Л. Гарэцкай з Вяткі і ў эпісталарных «псеўданімах»-падпісах.

У лістах Л. Андрэева маска шырока выкарыстоўваецца ў лістах да блізкіх людзей (М. Горкага, Н.А. Чукмалдзіной) нароўні з рознымі моўнымі гульнямі (напрыклад, параўнаннямі: «заняты анафемскі, як кравец на Вялікдзень» [2], «здараўе ў мяне, як у парася з хрэнам» [2], афарызмамі: «сваё глупства трэба есці цішком, як крадзеныя цукеркі» [2], перыфразамі: «мілы дзядзечка» [5, с. 108], «чортушка» [5, с. 109] (у зваротах да Горкага), выкарыстаннем старажытнарускіх зваротаў: «еду на ця» [5, с. 142], алюзіямі: «надыходзіць час, калі мы абодва памром, і з нас вырасце лапух» [5] (на Базарава з рамана «*Бацькі і дзеці*» Тургенева) і г.д.).

У лістах да М. Горкага маска дапамагае наратару дыстанцыявацца ад уласнага «я» і паказаць адрасату сваю самакрытыку і бесстароннасць у адносінах да ўласных учынкаў, самаапраўдацца: «У мяне заўсёды было смутнае падазрэнне, што гэты агідны спадар <...> не ёсць я» [5, с. 174].

Паказальным прыкладам, калі наратар надзявае маску, з'яўляюцца лісты да Н.А. Чукмалдзіной. У іх аўтар ладзіць сваю шматгадовую гульню праз ліставанне з жанчынай, да якой меў прыхільнасць на працягу ўсяго

жыцця, наўмысна забытвае, забаўляе яе і бавіцца сам. Напрыклад: «Абцяганні свае я выконваю дрэнна, але не ўсе і не заўсёды [2]; «Калі ласка, не вер мне ні на каліва» [2]; або апісвае сябе і свой стан ад трэцяй асобы.

Усе пазначаныя выпадкі разглядаюцца намі як выкарыстанне прыёму маскіравання, а не раздвоенай свядомасці, што вынікае, па першае, з дыялагічнасці самой апавядальнай формы (такія прыклады выяўляюць не асобны разлад, а прадуманую стратэгію вядзення дыялогу), а па другое – гэта выпадкі з адкрыта прадэманстраванай чытачу гульнівай устаноўкай наратора, яго жартаўлівым тонам.

Калі Андрэеў рознымі спосабамі прываблівае ўвагу адрасата да ўласнай асобы, у тым ліку і праз жартаўлівае самапрыніжэнне ў ліставанні, то ў эпістальях М. Гарэцкага прыёмы маскіравання і іншыя пазнакі іранічнага адыгрываюць іншую ролю. Найчасцей іроніяй уганароўваецца становішча, у якім апынуўся наратар. Праз яе паказана ўспрыняцце Гарэцкім цяжкасцей свайго лёсу – з гаркаватым гумарам, часам з пакорлівасцю. Найперш гэта заўважна ў лістах да Л.У. Гарэцкай з Вяткі. Гарэцкі часта ўжывае прыёмы моўнай гульні, «перадражніваючы» гаворку блізкіх: «Чаго ж «беспокоишься»? Я ж табе пішу...» [3, с. 412]; «Пісалі мне з Багацькаўкі, «Іван шчу ў горыдзі» [3, с. 452]. Але для Гарэцкага, які ўвогуле вельмі сур'ёзна ставіўся да мовы, ствараў слоўнікі, а таксама шмат правіў свае тэксты, шукаў адпаведнікі, такія моўныя заўвагі былі характэрныя. Акрамя таго, пісьменнік у лістах з самым побытавым зместам нярэдка звяртаецца да момантаў перакладу: «Бялізну мыць занёс у бальнічную пральню (ці прачкарню?)» [3, с. 422].

Што датычыцца прыёмаў «ускладнення» ідэнтычнасці (апрача ўжо прааналізаваных стылізацый або этыкетных формул у справавым ліставанні), Гарэцкі даволі рэдка імі карыстаецца, часцей за ўсё беручы вельмі шчыры тон аповеду. Жартаўлівыя ноты часам дапамагаюць дакрануцца да сур'ёзнага, што турбавала наратора: «Як ты маешся? Хто за табою ўхаджае? Можаш пагуляць. Бывай» [3, с. 415], – неаднаразова выказанае праз радкі хваляванне аўтара, што жонка пахавала сваю маладосць, застаўшыся ўдавой пры жывым мужы; просіць, каб жонка і дзеці «патрошку сцюдзянелі» [3, с. 408] да яго, рыхтуе іх такім чынам да доўгай разлукі... Часам іранізуе з свайго лёсу: «... усё чакаў нейкага «абсталявання» ў сваім новым жыцці, гаворачы тваімі словамі. На жаль, «абсталяванне» туга прыходзіць» [3, с. 414]. Або пра грашовыя праблемы: «Я выйшаў у тыраж» [3, с. 414]. Усё гэта разам са шматлікімі момантамі, у якіх наратар адкрыта суцяшае сям'ю, заклікае прыстасавацца да новых рэалій жыцця, дапамагае ўбачыць асобу, якая на справе даказвае існаванне высокай ступені ўсведамлення сябе як аднаго з прадстаўнікоў свайго народа і свайго часу, разумеючы, што час і абставіны не выбіраюць; выяўляе ў асобе наратора здольнасць прадэманстраваць жыццю тых ментальных і асабістых рысы, якія ў маральна і фізічна складаных умовах былі неабходнымі складнікамі гуманістычнай жыццёвай пазіцыі.

Такім чынам, хаванне героя пад маскай адрозніваецца ў Л. Андрэева дамінаваннем маральна-этычнай абумоўленасці, сацыяльна заостранай – у творчасці М. Гарэцкага. Л. Андрэеў актыўна карыстаецца прыёмам маскіравання ў эпісталарыях, што дапамагае яму, з аднаго боку, прыцягнуць увагу адрасата да асобы наратора, а з другога боку, дыстанцыявацца ад уласнага вобраза «я». М. Гарэцкі ў ліставанні аддае перавагу іншым прыёмам раскрыцця самаідэнтыфікацыі асобы наратора (шчыры і стрыманы тон, перадача самага важнага ў максімальна лаканічнай або жартаўлівай форме).

Літаратура

1. Стральцова, В. М. Шлях да сябе : сучасная аўтабіяграфічная проза як мастацкая сістэма / В. М. Стральцова. – Мінск : Бел. Навука, 2002. – 112 с.
2. Андреев, Л. Н. Письма к Н. А. Чукумалдиной [Электронный ресурс] / Л. Н. Андреев. – Режим доступа: <https://www.litres.ru/leonid-andreev/pisma-k-n-a-chukmaldinoj/>. – Дата доступа: 11.03.2014.
3. Гарэцкі, М. Творы : Дзве душы : аповесць. Апавяданні. Жартаўлівы Пісарэвіч: п'еса. Літаратурная крытыка і публіцыстыка. Лісты / М. Гарэцкі. – Мінск : Маст. літ., 1990. – 629 с.
4. Гарэцкі, М. І. Л. М. Клейнбарту 06.01.1928. / М. І. Гарэцкі // Гарэцкі, М. І. Письмы да Л. Жалігоўскага, Л. М. Клейнбарта, А. М. Уласава і інш. // Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва. – Ф. 426. Воп. 2. Спр. 50. Л. 22.
5. Горький и Леонид Андреев : неизданная переписка / АН СССР. Ин-т мировой лит-ры им. А. М. Горького ; под ред. И. С. Зильберштейн. – М. : Наука, 1965. – 630 с.

В.К. Голубева

(малодшы навуковы супрацоўнік
Цэнтра даследаванняў беларускай культуры,
мовы і літаратуры НАН Беларусі)

АБ ДЗЕЯСЛОВАХ, ЗДОЛЬНЫХ ВЫСТУПАЦЬ ПЕРАХОДНЫМІ І НЕПЕРАХОДНЫМІ, У БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

Раздзяленне дзеясловаў на пераходныя і непераходныя ідзе яшчэ з антычных часоў: упершыню яно сустракаецца ў працах стоікаў [7, с. 371]. Пазней і ўсходнеславянскія граматыкі, якія ў многім арыентаваліся на элінскую і лацінскую традыцыю апісання ладу мовы, побач з іншымі згадвалі дадзеную катэгорыю дзеясловаў. Так, аб пераходным і непераходным дзеяслове (“преходителный” і “самостоятельный”) пісаў М. Смятрыцкі ў сваёй “Граматыкі словенския правильное синтагма” [8, с. 92]. Ва ўласна беларускіх граматыках пачынаючы ад “Беларускай граматыкі для школ” Б. Тарашкевіча [8, с. 100] і да сучасных акадэмічных кадыфікацыйных крыніц [1, с. 154–155; 3, с. 304–305; 5, с. 197–199] падаецца раздзяленне дзеяслоўных лексем на дзве згаданыя групы.